

BIBLIOTEK OCH DEMOKRATISKA MÖTEN

LARS HÖGLUND

Biblioteken är i många avseenden en demokratisk institution, där grundidén är att underlätta alla invånares kontakt med information och kultur. Folkbiblioteken bidrar till kulturpolitikens måluppfyllelse ”genom att främja och stimulera till läsning, utbildning och kulturupplevelse”, framhåller Kulturrådet i sin senaste rapport om folkbiblioteken, (Kulturrådet 2009).

Folkbibliotek med fri tillgång till litteratur och information skall enligt bibliotekslagen finnas i varje kommun. Genom att de vänder sig till alla grupper oavsett ekonomisk och social ställning, kontaktnät, bakgrund eller utbildning och erbjuder lokaler för informationssökning, läsning, studier och andra aktiviteter läggs en grund för yttrandefrihet och demokrati, som vi gärna tar som självklar, men som kan framstå mer uppenbart viktig i länder där detta saknas. Utan tillgång till varierad information blir det svårt att fungera som medborgare, väljare och konsument och folkbiblioteken har härvid en viktig roll. Detta understryks också i Unesco/IFLA:s folkbiblioteksmanifest, som passar särskilt bra att citera i år då IFLAs världskongress sker i Sverige.

“Freedom, prosperity and the development of society and of individuals are fundamental human values. They will only be attained through the ability of well-informed citizens to exercise their democratic rights and to play an active role in society. Constructive participation and the development of democracy depend on satisfactory education as well as on free and unlimited access to knowledge, thought, culture and information.

The public library, the local gateway to knowledge, provides a basic condition for lifelong learning, independent decision-making and cultural development of the individual and social groups.”(Unesco/IFLA 1994).

Biblioteken fyller många olika funktioner. Förutom närmare 70 miljoner utlån av böcker och andra medier anordnade svenska folkbibliotek 2008 mer än 85000 olika publika aktiviteter såsom bokprat, utställningar, författarbesök, teater och mycket annat enligt en ny typ av statistik (Kulturrådet 2009).

Demokrati, bibliotek och ny teknik

Den som följt bokutvecklingen under de senaste åren kan konstatera att den nya tekniken håller på att vinna insteg (Höglund och Wahlström, 2009). Tidigare var det främst den USA-baserade nätbokhandeln som dominerande handeln med

e-bokläsare, men under våren 2010 har flera, bland annat två större svenska förlag lanserat e-bokläsare. De nya läsarna uppges kunna rymma uppåt 5000 böcker. Andra aktörer kommer, och kan förväntas komma med liknande och än mer högpresterande innovationer där olika medier kombineras i samma digitala display. Bokförlag, dagspress, bibliotek och andra aktörer kring det tryckts ordet är bara några av de aktörer som påverkas av en pågående digitalisering och nya former för kommunikation och informationsspridning. Parallellt med detta sker, på gott och ont, en annan digital revolution som också rör olika sätt att få kontakt, umgås och sprida information eller kanske bara rykten via olika sociala medier. Dessa direktverkande medier, där mellanliggande redaktionella funktioner oftast saknas ger stora möjligheter till direktkontakt med personer i olika grupper och kan verka mycket demokratiska, men innebär givetvis också risker då de kräver ett ännu större mått av källkritik än traditionella medier.

Att olika medier flyter samman och förändras är en rimligt och förväntad effekt av att såväl text som tal, musik och bild digitaliseras. De effekter detta för med sig på sikt är svåra att överblicka, men trots en omfattande uppmärksamhet i massmedia utgör dessa nyare medier och kommunikationsformer fortfarande en mindre del av det totala mediebruket. Utgångsläget är att svenskarna är flitiga läsare respektive lyssnare och tittare via traditionella media som tryckta tidningar, böcker, radio och tv, vilket de årliga SOM-undersökningarna fortfarande bekräftar, men nya media tillkommer och tävlar allt mer påtagligt om vår uppmärksamhet.

För biblioteken innebär den här skisserade utvecklingen, på liknande sätt som för dagspress och andra aktörer kring det tryckta ordet, att man parallellt med traditionell teknik och service arbetar med nya medier. Utmaningarna är många och i viss mån tvingas man utveckla nya tjänster där fundament för den "gamla" verksamheten riskeras.

Under senare år har också flera teknikberoende aspekter av bibliotekens service och möjligheter uppmärksamats. Den ökade betoningen på biblioteket som "mötesplats" är ett exempel på detta. Biblioteken utgör ju ett offentligt rum med fri tillgång för alla medborgare. En betydande mängd besök och utlåningstillfällen konkurrerar här med andra roller för biblioteken såsom att vara en plats för studier, en plats för informationsökning, en plats där man kan få vägledning i ett överflödande informationsutbud eller helt enkelt en slags "mötesplats" dit man kan gå utan krav på motprestation. Norska forskare talar om biblioteken som en lågintensiv mötesplats där man kan vara och läsa eller studera för sig själv eller med andra, men aldrig är ensam (Audunson, 2005).

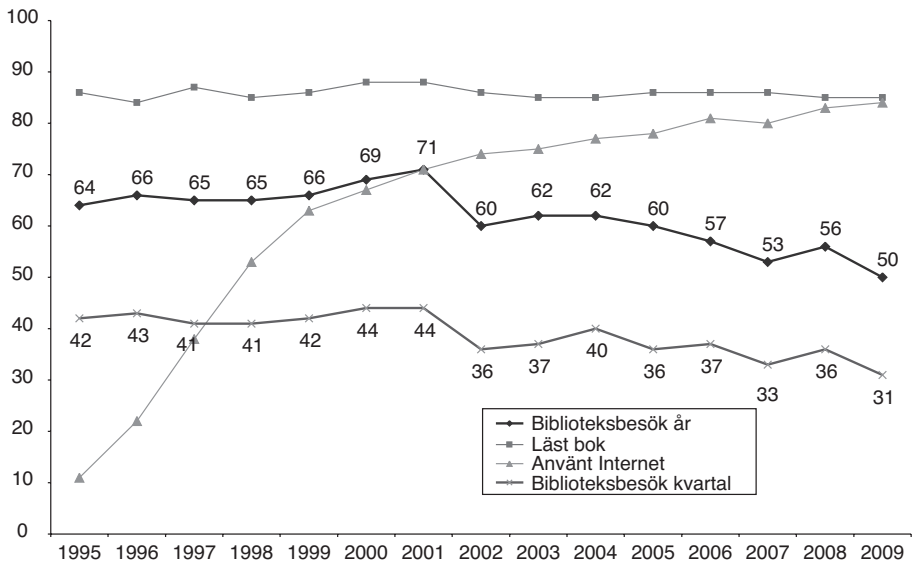
Vad gör man då på biblioteket och i vilken mån sker möten med andra som en del i biblioteksanvändningen? I detta kapitel ser vi närmare på detta och på trender i inställningen till bibliotek liksom skillnader mellan olika grupper. SOM-undersökningen hösten 2009 innehåller frågor där vi kan se närmare på såväl aktuella trender, som vad man gör på biblioteket och hur detta uppfattas.

Biblioteksbesök och bokläsning

Biblioteksbesök ingår sedan många år i SOM-undersökningen och de har på senare år visat en något nedåtgående trend, medan bokläsning är lite mer stabilt och den i särklass vanligaste kultur- och utbildningsrelaterade aktiviteten. Figur 1 visar biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning, åtminstone någon gång per år perioden 1995-2009 och för biblioteksbesök även någon gång per kvartal eller oftare. Den exponentiella tillväxtkurvan visar Internets introduktion, ökande användning och etablering under samma tidsperiod.

Nivån på biblioteksbesök någon gång per år eller oftare, har en något minskande tendens sedan 2004, med undantag för en mindre justering uppåt 2008. Denna ligger dock kring felmarginalen och med årets mätning återgår kurvan till de senaste årens trend. Det kan här noteras att biblioteksbesökens minskning skett parallellt med ett minskat antal biblioteksfilialer. Antalet filialer har minskat med hela 31 procent mellan 1990 och 2008 (Kulturrådet, 2009).

Figur 1 Biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning 1995-2009. Någon gång per år eller oftare samt biblioteksbesök kvartal eller oftare (procent)

Kommentar: 2009 finns ett nytt ytterligare urval om 3000 personer med frågan i något annorlunda kontext. Detta visar en något högre andel biblioteksbesökare, men ingår inte i diagrammet ovan på grund av begränsad jämförbarhet. Om man skulle använda båda dessa urval kan inte någon större förändring från året innan statistiskt säkerställas, även om en något minskande tendens gäller för perioden både här och enligt officiell statistik.

Såväl biblioteksbesök som utlåning ingår i den nationella biblioteksstatistiken med andra typer av grunddata. Det mest intressanta här är därför möjligheterna att bryta ned detta på många olika grupper och att kunna studera biblioteksanvändningen sett i relation till många andra faktorer och trender. Om man ser förändringen över längre tid med hjälp av SOM-undersökningarnas data framträder en bild där biblioteksbesöken tenderar minska något, men relativt lite om vi jämför med den kraftiga expansionen av Internet (Figur 1).

I figur 1 ingår även biblioteksbesök varje kvartal eller oftare. Värdet för 2009, 31 procent, är något lägre än tidigare år och i linje med trenden. Om vi jämför med den officiella statistiken visar också SCB:s statistikdatabas en något sjunkande tendens för biblioteksbesök perioden 2000-2008. Om man i stället jämför med statistiken för boklån vid svenska folkbibliotek framgår att en nedåtgående trend för det totala antalet boklån funnits en längre tid och med en tämligen linjär nedgång från 1996. Däremot har, som vi tidigare framhållit, utlånen av andra media och framförallt ljudböcker ökat väsentligt under perioden (Höglund och Wahlström 2006). Under senare år har dock samtidigt en ökande andel biblioteksanvändare kunnat ersätta vissa besök med besök via Internet, vilket innebär en viss underskattning av utnyttjandet.

Att biblioteken lätt kan associeras med demokrati och används av många i olika grupper av befolkningen, innebär dock inte att alla grupper utnyttjar dem lika mycket. Det finns till exempel tydliga skillnader när det gäller kön, utbildning och ålder (Tabell 1).

Skillnaderna mellan män och kvinnor när det gäller såväl bokläsning, som biblioteksbesök och Internetanvändning kvarstår sedan tidigare år. Högutbildade män i förvärsaktiv ålder verkar ha minskat sina biblioteksbesök, men inte förändrat läsningen så mycket jämfört med de närmast föregående åren. Lågutbildade har i stället minskat läsningen, men inte påtagligt biblioteksbesöken, vilket tyder på att de kan använda bibliotekets tjänster lite annorlunda. Skillnaderna mellan olika grupper när det gäller Internetanvändning visar främst att de äldre, som också oftare har kort utbildning, ligger markant under övriga utbildningsgrupper där Internet nu är etablerat. Då beroendet av Internet blir allt större för många vardagliga ändamål är det ett problem att hälften i den äldsta åldergruppen inte ens någon gång per år verkar använda mediet. När det gäller biblioteksbesöken finns en tendens till minskning främst bland medelålders och äldre, men inte tydligt bland de yngre, där behoven kring skolarbete utgör en mer påtaglig stimulans. Allt fler folkbibliotek är numera också integrerade med skolbibliotek. År 2008 var hela ca 43 procent av alla folkbibliotek och filialer integrerade med ett skolbibliotek (Kulturrådet 2009).

Resultaten för de senaste fyra årens biblioteksbesök mot bakgrund av bokläsning och Internetanvändning delas i Tabell 1 upp efter ålder, utbildning och familjetyp. När det gäller familjetyp framgår indirekt att detta har nära samband med utbildningsnivå och i viss mån även med ålder, då den genomsnittliga utbildningsnivån stigit under senare decennier.

Tabell 1 Biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning någon gång per år eller oftare 2006-2009 (procent)

År	Besökt bibliotek det senaste året				Läst bok det senaste året				Använt Internet det senaste året			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Ålder												
15-29*)	67	63	69	66	90	91	89	89	99	99	98	99
30-49	59	59	57	51	88	88	87	87	97	94	98	98
50-64	52	46	49	44	85	85	86	85	81	83	86	88
65-85	51	46	47	45	81	82	80	80	38	38	47	52
Kön												
Män	48	46	50	42	79	80	76	78	80	81	84	87
Kvinnor	65	60	59	58	93	92	92	91	81	79	83	82
Utbildning												
Låg	38	36	32	31	70	70	69	65	49	52	55	52
Medellåg	56	49	51	49	85	86	83	82	87	84	90	90
Medelhög	66	62	67	56	93	92	92	94	90	87	91	93
Hög	72	70	73	64	97	97	96	98	95	95	96	96
Familjeklass												
Arbetarhem	53	47	49	46	79	79	77	77	75	74	77	80
Jordbrukarhem **	47	40	33	40	75	73	82	70	50	62	77	59
Tjänstemannahem	57	56	60	57	92	92	91	93	85	83	87	91
Högre tjänstemän/ akademiker	72	70	69	54	98	98	96	96	95	95	96	93
Företagare	54	41	49	45	90	87	87	89	83	79	86	88
Antal svar	1631	3311	1602	1597	3187	3311	3348	3154	3196	3311	1608	2908

* 2009 är åldersgruppen 16-29 år.

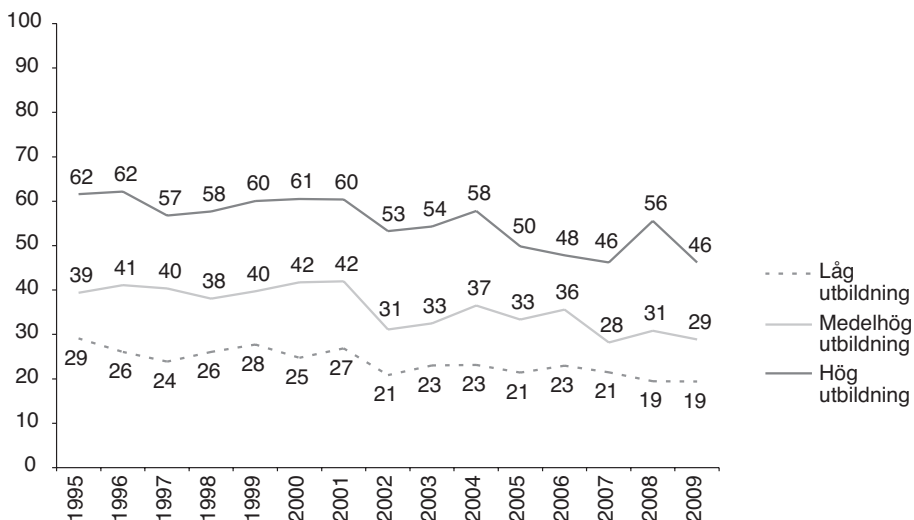
** Antal jordbrukare varierar mellan 38 och 130 och ger osäkra skattningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Biblioteksbesök har samband med en rad olika faktorer. Läsning, studieaktiviteter, attityder till invandring och bedömningen av bibliotekens service är några sådana tidigare konstaterade samband, förutom att bakgrundsvariabler som utbildning, ålder och kön regelmässigt visar tydliga skillnader. En fråga av intresse är förstås om skillnaderna mellan olika grupper förändras över tid, om de minskar, ökar eller är stabila.

Figur 2 visar biblioteksbesök efter utbildning och för hög- respektive medel- och lågutbildade under den senaste femton åren, 1995-2009.

Figur 2 Andel som besöker biblioteket någon gång per kvartal eller oftare efter utbildningsnivå 1995-2009 (Procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Av Figur 2 framgår att klyftan mellan hög- och lågutbildade inte har ökat under den senaste 15-årsperioden. Tvärtom verkar den stabil eller till och med något mindre under slutet av perioden. Det framgår också att en svagt sjunkande tendens för biblioteksbesök finns i alla tre utbildningsgrupperna i liknande omfattning, med något större nedgång för högutbildade, särskilt 2009.

Under senare år har biblioteken också blivit alltmer synliga på nätet och vissa biblioteksärenden kan ske Internet. Andelen som gör detta är nu klart mätbar och uppgår i årets mätning till nära 40 procent av dem som besökt biblioteket någon gång det senaste kvartalet, men också bland dem som mer sällan besöker biblioteket görs biblioteksärenden på nätet. Om dessa skulle räknas med kan besöksandelen till exempel för dem som besökt bibliotek kvartalsvis eller oftare skrivas upp med några procentenheter. Att mäta besök är samtidigt ett ganska trubbigt och föga upplysande mått på biblioteksanvändning. Mer intressant är kanske att se vad besökarna gör där?

Vad gör man på biblioteket?

Mot bakgrund av bibliotekens olika typer av service är det av intresse har vi ställt en fråga om hur ofta olika typer av aktiviteter görs på biblioteket. Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande på ditt kommunbibliotek?" Den har besvarats av dem som besökt kommunbiblioteket de senaste

12 månaderna, dvs ungefär hälften av samtliga svarande i undersökningen. I tabell 2 återges de 14 aktiviteterna efter kön och ålder.

De allra vanligaste aktiviteterna är lån, men också ”Frågat bibliotekarie om hjälp” är mycket vanligt och kommer på andra plats för kvinnor och tredje plats för männen om vi ser till aktiviteterna efter andel användare. Som också framgår av figur 3 använder fler kvinnor än män flertalet tjänster, medan skillnaderna mellan olika åldersgrupper i flera fall är måttliga. De yngre frågar oftare än äldre bibliotekarie om hjälp, använder studie- och arbetsplats samt söker information/fakta eller litteratur på andra språk, allt delvis relaterat till möjliga behov i samband med skola/utbildning. Åldersgruppen 50-64 år sticker ut genom att oftare ha lånat musik eller film än andra grupper, medan gruppen 65-85 år oftare än andra läst tidningar/tidskrifter. Åldersgruppen 30-49 år ligger relativt högt på flera aktiviteter, men särskilt tydligt när det gäller lån av barnböcker och samtidigt lågt när det gäller kulturevenemang och användning av Internet.

Tabell 2 Aktiviteter på biblioteket någon gång per halvår eller oftare efter kön och ålder bland biblioteksbesökare 2009 (procent)

Aktivitet	Kön		Ålder			
	Kvinnor	Män	16-29	30-49	50-64	65-85
Lånat barnböcker	24	13	9	37	14	9
Lånat skönlitteratur	43	25	38	27	38	45
Lånat facklitteratur	32	23	32	27	33	20
Lånat ljudböcker	12	11	8	10	18	10
Lånat/läst på annat språk	15	12	27	11	10	10
Lånat musik/film	16	13	13	21	86	7
Läst böcker	21	22	29	16	19	26
Läst tidningar/tidskrifter	26	33	24	22	29	43
Använt Internet	12	14	25	9	9	10
Sökt information/ fakta	22	21	34	16	18	24
Använt studie-/arbetsplats	13	10	30	9	4	5
Frågat bibliotekarie om hjälp	34	25	40	30	24	29
Tagit del av kulturevenemang	14	11	10	8	15	18
Träffat vänner/ bekanta	18	15	21	11	12	28
Annat	5	4	6	3	3	6

Kommentar: Aktiviteterna står här i samma ordning som i frågans svarsalternativ

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

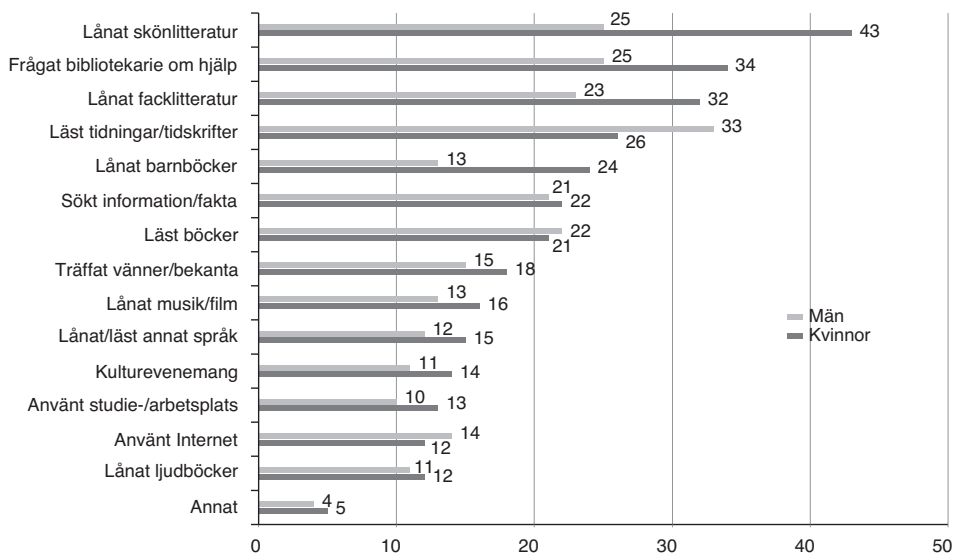
Skillnader i biblioteksanvändning mellan män och kvinnor framgår tydligare i Figur 3 där aktiviteterna också är rangordnade. De största skillnaderna, där aktiviteten är betydligt vanligare bland kvinnor än män, gäller lån av skönlitteratur, facklitte-

ratur och barnböcker samt frågor hjälp. Dock är det betydligt vanligare bland män än kvinnor att läsa tidningar och tidskrifter samt använda Internet på biblioteket. För flera andra aktiviteter är skillnaderna mellan män och kvinnor mycket mindre eller obetydliga. Det gäller sökt information/fakta samt läsning av böcker på plats i första hand, men också för flera andra aktiviteter är skillnaderna mellan män och kvinnor måttliga.

Andra aktiviteter på biblioteket som uppgivits under annat är bland annat att man röstat (kyrkoval), köpt utgallrat material, kopierat, besökt konstutställning eller sagostund eller deltagit i någon form av möte. Av svaren på denna fråga får vi också en uppfattning om viktiga svars-kategorier saknas. Flertalet svar här kan dock ingå i de givna svars-kategorierna.

Sammantaget får vi här en bild där bokutlåning fortfarande är den vanligaste aktiviteten, men där det också finns en rad andra aktiviteter som görs på biblioteket. Det framgår också att deltagande i kulturevenemang, användning av Internet, lån av ljudböcker mm uppges av ungefär lika många. Att man träffat vänner/ bekanta är relativt vanligt, det uppges av 15 procent bland männen och 18 procent bland kvinnliga användare. Detta fungerar inte som ett heltäckande mått för mötesplats-begreppet, men visar på att också direkta möten, förutom med bibliotekarie, är relativt vanligt.

Figur 3 Aktiviteter på biblioteket. Någon gång per halvår eller oftare efter kön 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Kvinnor är starkt överrepresenterade när det gäller lån av böcker, men för ett flertal andra aktiviteter på biblioteket är skillnaderna mellan män och kvinnor mindre. För att se närmare på om det finns olika typer av aktivitetsmönster kan detta analyseras vidare på olika sätt. Är det så att olika grupper tenderar använda vissa tjänster så att man kan finna tydliga mönster i användningen? Tabell 3 sammanfattar en faktoranalys där vi sökt svar på denna fråga och fann tre faktorer med olika typer av användningsmönster som skiljer ut sig något från varandra.

Tabell 3 Faktoranalys av aktiviteter på biblioteket 2009 (faktorladdningar)

	1.Studier/arbete	2.Boklån	3.Kultur och möten
Sökt information/ fakta	83	10	18
Använt Internet	77	-03	13
Använt studie-/arbetsplats	77	02	06
Läst böcker	58	33	39
Frågat bibliotekarie om hjälp	52	48	12
Lånat skönlitteratur	28	69	-03
Lånat musik/film	0	66	17
Lånat facklitteratur	40	61	-03
Lånat barnböcker	-13	54	09
Lånat ljudböcker	03	47	21
Lånat/läst på annat språk	43	44	03
Tagit del av kulturevenemang	25	20	65
Annan aktivitet	-09	03	65
Träffat vänner/bekanta	43	07	63
Läst tidningar/tidskrifter	49	21	52
Förklarad varians	23%	16%	12%

Kommentar: Principalkomponentanalys med varimax rotering. Lösning enligt Kaiser's kriterium, (decimaltecken har utelämnats).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Faktoranalysen visar grupper av aktiviteter som tenderar gå samman i tre rimliga brukarprofiler, vilka förklarar drygt 50 procent av variansen. Namnet på dessa är givet för att antyda typiska aktiviteter i respektive faktor. En närmare analys visar också på skillnader i till exempel ålder när det gäller dessa olika användningsprofiler där yngre är vanligare i faktor 1 (studier/arbete), medelålders vanligare i faktor 2 (litteratur och boklån) och äldre i faktor 3 (kultur och möten).

Vissa aktiviteter är vanliga i mer än en faktor. Till exempel är faktorladdningen relativt hög när det gäller träffat vänner/bekanta respektive läst tidningar och tidskrifter i faktor 3, men också märkbar i faktor 1, liksom lån av skönlitteratur och

facklitteratur är synligt i faktor 1, men starkast laddar i faktor 2 och nästan inte alls i faktor 3. I tabell 2 kan man också utläsa att andelen som träffat vänner och bekanta är högst bland de yngsta och de äldsta grupperna. Att aktiviteten träffa andra också samvarierar med läsning av tidningar och böcker på plast eller deltagande i kulturevenemang på biblioteket pekar alla i samma riktning, det vill säga det tyder på möjlighet och tid att stanna till för att tillbringa en längre stund på biblioteket. Detta ökar samtidigt sannolikheten för möten och att man kan utnyttja biblioteket som mötesplats i vid mening.

Lån av barnböcker och högläsning för barn

Medan utlåningen av barnböcker toppar utlåningsstatistiken är det inte den vanligaste biblioteksaktiviteten i befolkningen. Den är av naturliga skäl koncentrerad till åldergrupper som har mindre barn hemma och den höga utlåningen kan då förklaras av fler besök och/eller att en större mängd av barnböcker lånas per besökstillfälle. Att läsa högt för barnen är mycket vanligt och torde bidra till barnens utveckling och språkinläring på flera sätt. Att främja barnens läsning är också en central uppgift för folkbiblioteken.

Tabell 4 Högläsning för barn i hushåll med barn 2009 (procent)

	Läst högt varje vecka	Antal svar
<i>Kön</i>		
Män	31	281
Kvinnor	48	306
<i>Använder bibliotek varje kvartal el oftare</i>		
Nej	32	387
Ja	58	191
<i>Ålder</i>		
16-29	27	94
30-49	54	350
50-64	14	127
65-85	(6)	16
<i>Utbildning</i>		
Låg	4	52
Medellåg	33	237
Medelhög	43	116
Hög	59	175
Samtliga	40	587

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Av samtliga svarande hushåll med hemmavarande barn uppger 40 procent att de läser högt åtminstone varje vecka för barnen. Kvinnorna tar en betydligt större andel av detta än männen. Vi ser också att högläsning är nära förknippat med biblioteksanvändning. Det är naturligtvis också nära förknippat med ålder både hos barnen och föräldrarna. Skillnaderna mellan olika utbildningsnivåer är stora, även om vi bortser från den lägsta utbildningsnivån där äldre är överrepresenterade.

Medan många läser högt för barnen är skillnaderna stora mellan olika utbildningsnivåer. Det bör dock noteras att gruppen låg utbildning både är få och att medelåldern där är ganska hög. Samtidigt är det endast i gruppen högutbildade som en majoritet säger sig läsa högt för barn varje vecka.

Skillnaden mellan män och kvinnor gäller också hur länge man läser. Andelen kvinnor som läser mer än 20 minuter för barnen är klart högre än för männen, som i stället är överrepresenterade när det gäller läsning högst 10 minuter (Tabell 5).

Tabell 5 Högläsning för barn. Lästid i hushåll med barn 2009 (procent)

Läst högt	1-10 minuter	11-20 minuter	21minuter el. mer	Summa
Kvinnor	29	42	30	101
Män	40	40	21	101
Antal svar	131	160	103	394

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Vad man läste för barnen senaste gången är en annan fråga som ställdes i 2009 års undersökning. De vanligaste svaren är bok /saga och bilderbok, som tillsammans svarar för tre fjärdedelar av svaren. Man tycks dock läsa lika mycket för pojkar som flickor och ungefär lika länge. Det finns inte heller större skillnader mellan pojkar och flickor för de olika typerna av textmaterial i tabell 6. Ett undantag är serietidningar där man i 58 procent av fallen läste för en pojke och endast i 42 procent av fallen för en flicka även om svaren på denna punkt är för få för säkra procentskattningar.

Medan kvinnor oftare läser för barnen och även läser längre tid än männen verkar läsning för pojkar och flickor ske i ungefär lika utsträckning. Själva innehållet i det man läser torde däremot skilja sig och är en intressant forskningsfråga för andra typer av studier.

Åsikter om bibliotekets funktion

Synen på bibliotek är som vi sett tidigare är mycket positiv bland dem som använder bibliotek. Eftersom en så stor del av befolkningen gör detta blir resultatet regelmässigt positivt om man jämför med andra former av samhällsservice eller kultur.

I föregående års SOM-undersökning konstaterade vi att biblioteken fick en högre servicebedömning än en rad andra samhällstjänster som ingick i undersökningen. Årets fråga är inte helt jämförbar med tidigare år men visar på likartat resultat, med 56 procent som finner servicen mycket bra eller ganska bra och endast en knapp procent som anser den dålig (Tabell 6).

Tabell 6 Åsikt om bibliotekens service i den kommun man bor i efter kön 2009 (procent)

	Män	Kvinnor	Totalt	Antal svar
Mycket bra	20	34	28	456
Ganska bra	29	28	28	471
Varken bra el dåligt	9	7	8	130
Ganska dåligt	0	1	1	9
Mycket dåligt	1	0	0	7
Ingen uppfattning	42	29	35	583
Summa procent	101	99	100	1656

Kommentar: Frågan lyder: "Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor?"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Att så få anser servicen dålig innebär också att man får ett mycket högt så kallat balansmått där negativa svar dras från de positiva. Detta innebär att om andelen som anser servicen vara bra ligger ungefär i nivå med sjukvården, så skjuter biblioteken ifrån om man använder högre balansmättet då man nästan saknar riktigt missnöjda. Samtidigt finns en betydande mängd svarande som saknar uppfattning och inte alls eller i mycket ringa omfattning besöker bibliotek. I denna kategori kan det också bakom svaret "ingen uppfattning" finnas mer eller mindre negativa attityder eller ointresse. Att närma sig denna grupp är en utmaning för biblioteken. Än svårare kan det vara att nå dem som inte heller svarar på denna typ av undersökningar och som kanske ingår i det som i den politiska retoriken ibland kallas utanförskap. En del av det stora demokratiska problemet ligger med andra ord utanför denna undersöknings räckvidd.

I årets mätning ingår också en fråga om avstånd till biblioteket, vilket kan ha betydelse både för servicebedömningen och hur ofta det används. Tabell 7 visar servicebedömning efter avstånd till biblioteket. Här framgår tydligt att servicebedömningen sjunker med avståndet, men också att andelen som saknar uppfattning om servicen stiger tydligt efter mer än 5 kilometers avstånd till biblioteket.

Tabell 7 Bedömning av bibliotekets service efter avstånd till biblioteket 2009 (procent)

Servicebedömning	Avstånd:					Vet ej
	--2 km	2-5 km	5-10 km	10-20 km	Mer än 20 km	
Mycket bra	32	27	24	24	16	8
Ganska bra	30	32	24	20	30	11
Varken bra el dåligt	8	9	8	6	9	8
Ganska dåligt	1	0	0	0	0	2
Mycket dåligt	0	0	1	1	2	0
Ingen uppfattning	29	32	44	49	43	72
Summa procent	100	100	101	100	100	99
Antal svar	783	460	174	114	56	65

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Förutsättningarna för närhet har ändrats genom att många biblioteksfilialer lagts ned, men de ändras också av den fortsatta koncentrationen till större städer och tätorter. Av dem som svarat har således hela 75 procent endast 5 km eller mindre till sitt kommunbibliotek, men att ha kortare väg än så spelar ändå stor roll för och ökar sannolikheten för besök och användning.

Synen på bibliotekens tjänster är totalt sett mycket positiv, men starkt beroende av i vilken mån man använder biblioteket. Bland regelbundna användare, som besöker biblioteket någon gång per kvartal eller oftare uppgår nära 90 procent att de anser servicen vara bra.

Omvänt antyder sambandet mellan besök och attityd att de attitydproblem som existerar torde finnas i grupper som aldrig eller mycket sällan besöker bibliotek. Att 90 procent av dem som använder biblioteket någon gång per kvartal eller oftare bedömer servicen som bra är ett gott betyg inte minst mot bakgrund av begränsade resurser för inköp av material.

Förtroendet för bibliotek uppvisar likheter med servicebedömningen på flera sätt. Det är rimligt att anta att även förtroendet för biblioteken sammanhänger med användningen, men också intresse för att läsa böcker eller förtrogenhet med bibliotekstjänster genom utbildning kan spela roll. Förtroendet för biblioteken ligger i likhet med servicemätningen regelmässigt mycket högt i jämförelse med andra institutioner (se Weibull 2009).

I Tabell 8 sammanfattas en analys av förtroende för biblioteken efter bokläsning, biblioteksbesök och utbildning. Här framgår att samtliga dessa tre faktorer tillsammans bidrar till att förutsäga en relativt stor del av förtroendet. Åter finner vi betydelsen av biblioteksanvändning. Om man ofta besöker bibliotek ökar förtroen-

debedömningen väsentligt, men även om man kontrollerar för besök ger bokläsning och utbildning tilläggs effekter.

Tabell 8 Förtroende för biblioteken. Andel som har stort förtroende för biblioteken efter bokläsning, biblioteksbesök och utbildning 2009 (procent)

Utbildning	Låg				Hög			
	Nej		Ja		Nej		Ja	
Biblioteksbesök kvartal el oftare								
Läst bok senaste mån. el oftare	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
Andel med mycket stort eller ganska stort förtroende för biblioteken	44	61	69	90	64	71	94	89
Antal svar	320	313	48	169	103	327	16	262

Kommentar: Effekt av Läst bok: 0,10; Utbildning: 0,14; Biblioteksbesök: 0,28. Summa: 0,52.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Tabell 9 Åsikt om förslaget att driva fler folkbibliotek i privat regi efter ålder (procent)

	16-29 år		30-49 år		50-64år		65-85 år		Samtliga	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Bra förslag	22	21	18	22	15	19	14	17	17	20
Dåligt förslag	28	24	32	29	44	40	47	45	38	35
Varken/eller	50	55	50	49	40	41	39	38	45	45
Antal svar	286	266	499	472	439	469	359	383	1583	1590

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Åsikterna om biblioteken kan också röra hur de kan drivas. Frågan om privatisering av offentliga verksamheter aktualiseras emellanåt i den politiska debatten. Föregående år ställes en fråga om hur man ser på förslag om att driva bibliotek i privat regi. Frågan finns även med i årets undersökning och det är därför möjligt att undersöka om attityden förändrats eller förblir stabil (Tabell 9).

Även i år är betydligt fler emot ett förslag om att driva fler folkbibliotek i privat regi och resultatet är relativt lika jämfört med föregående år i olika åldersgrupper. Totalt är dock tre procent mer positiva än året innan, vilket kan tyda på en liten förändring, men inom felmarginalen. Sammantaget visar sig de åsikter om biblioteken vi sett närmare på här, dvs service, förtroende och attityd för offentligt eller privat, vara relativt stabila. Bedömningarna är påfallande positiva och resultaten implicerar inte några önskemål om väsentliga förändringar enligt vad som framkommit här.

Digital information eller mänskliga möten på biblioteket?

Bibliotekens olika roller behandlas inledningsvis och vi har här visat på några av dessa. Aktiviteterna på biblioteket återspeglar en mångfald och vi fann att man kan urskilja tre tydliga mönster i utnyttjande: ett som rör studier och skola, men kanske också arbete; ett som rör traditionell bokutlåning av fack- och skönlitteratur och en tredje grupp där kulturaktiviteter, läsning på plats, tidningar och möten är framträdande. Samtliga de fjorton aktiviteter vi frågat om hade en betydande grupp användare.

Hur är det då med biblioteken och demokratin? Säger resultaten något om detta, förutom det uppenbara att det ligger i folkbibliotekens natur och uppgift att vända sig till alla grupper? En del av svaret på detta återfinns i värderingarna av biblioteken som viktiga i samhället, en institution med högt förtroende och mycket goda servicebedömningar. I år då vi ser fram mot ett riksdagsval finns också goda möjligheter att skaffa bakgrundsinformation via biblioteken och använda dem som avsett; ett instrument för folkbildning. Det är också en möjlig mötesplats eller en plats att vara på.. Årets resultat visar samtidigt att medan vissa besökare möter vänner eller bekanta så möter betydligt fler bibliotekspersonalen och en anmärkningsvärt hög andel frågar om råd för att hitta det de söker.

Samtidigt utnyttjas biblioteken inte jämställt av alla grupper. En viss överrepresentation av kvinnor och högutbildade kvarstår ganska stabilt. Det finns här också likheter med massmedier, där särskilt högutbildade har högt förtroende för informationsinriktade public service medier och detta gäller även om användningen är måttlig (se Weibull 2009).

En annan brist ur demokratisk synpunkt är att tillgängligheten varierar beroende på var man bor. Trots det stora antalet bibliotek, inklusive filialer, är tillgången i glesbygdsmråden mer begränsad; användning och servicebedömningar lägre. Samtidigt kan vi konstatera att en klar majoritet har tillgång till bibliotek på rimligt avstånd. Även om en del av de återstående nås av bokbussar kvarstår dock stora grupper som av olika anledningar inte alls, eller mycket sällan använder bibliotekens tjänster. Här finns möjligheter för kompletterande, Internetbaserade tjänster och e-böcker. Biblioteken arbetar också aktivt för att synas på nätet, i sociala medier osv. Att digitala informationstjänster expanderar parallellt med fler kulturaktiviteter och mänskliga möten understryker bibliotekens olika roller. Det tycks finnas rum för såväl digital information som traditionella böcker och mänskliga möten både på biblioteken och utanför.

Referenser

- Audunson, Ragnar (2005) The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context. The necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of Documentation*, Vol. 61, no 3, pp 429-441.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2006): Biblioteken, barnen och framtiden. I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Du stora nya världen*. SOM-rapport nr 39, SOM-undersökningen 2005. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 113-125.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2009): Bibliotekens tjänster idag och i morgon? I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Svensk höst*. SOM-rapport nr 46, SOM-undersökningen 2008. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 165-181.
- Kulturrådet (2009): <http://www.kulturradet.se/sv/Statistik/Kultur-och-medievanor/Unesco/> IFLA Public library manifesto (1994): http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=4638&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Weibull, Lennart (2009) Medieförtroendets villkor. I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Svensk höst*. SOM-rapport nr 46, SOM-undersökningen 2008. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 431-444.